

FEHÉR KATALIN

*„Az Ifjúság számára készült Oskolai könyvben
megkívántatik a rendszer, vagy is Systema;
megkívántaik a valóságos tudományoknak előadása.”*
Hazai Tudósítások, 1808.

Tankönyvek, tankönyvkritika a felvilágosodás- és reformkori Magyarországon

„A tanulónak a könyveket az aranyánál, gyöngynél többre kell becsülnie; éjjel nappal kell forgatnia, belőlük a nemes tudomány virágorát kell gyűjtenie, s a maga műveltségének kaptárába kell behordania... Ha szeretjük az iskolát, szeressük a könyveket, az iskolák lelkét is; amelyik iskolát nem éltetik a könyvek, az halott.” – mondta Comenius 1650. november 28-án Sárospatakon tartott beköszöntő beszédében.¹ Comenius szavai kifejezik mindazt, ami a tankönyv lényege ma is. A tankönyv az iskolai oktatás legfontosabb eszköze, a tankönyvkiadás pedig évszázadok óta az oktatásügy egyik lényeges, sok vitát kavarázó eleme. A tankönyvek közvetítik a tanulók felé a korszak uralkodó szellemiségét, követniük kell a tudományok fejlettségi szintjét, ugyanakkor csak leszűrt és kikristályosodott ismereteket tartalmazhatnak. A tankönyv anyagának meg kell felelnie a tanulók életkori sajátosságainak, a logikusan tagolt világos szerkezet, a jól érthető és nyelvi kifogástalan stílus is alapkövetelmény. Terjedelme ne legyen túl nagy, külső kiállítása keltse fel a tanulók figyelmét.

Az elmúlt évszázadokban, sok esetben összemósódott a tankönyv, a tanulók számára készült iskolai segédkönyv, és az elsősorban a tanárok munkáját segítő kézikönyv műfaja.² Mint látni fogjuk, a korszak tankönyvei csak kis részben feleltek meg a mai tankönyvszerkesztési kritériumoknak, de a felvilágosodás, és még inkább a reformkor időszakában már kezdték felismerni a szerzők e fontos tankönyvszerkesztési kritériumokat, és igyekeztek ezeknek megfelelni.

A jó és sikeres tankönyv – a magas példányszám miatt – óriási üzleti lehetőséget jelentett a szerzők és kiadók számára. Így volt ez a felvilágosodás idején, és a reformkorban is, amikor a korábbi időszakhoz képest sokkal több tankönyv jelent meg.

A magyar tankönyvtörténet³ igen érdekes és fontos korszaka a 18. század utolsó harmada és a 19. század első fele. Ez volt az az időszak, amikor az évszázados hagyomány – a tankönyvek szinte kizárólagos latin nyelvűsége – kezdett megszakadni. Hasonlóképpen az európai felvilágosult nemzetekhez, hazánkban is megkezdődött az a törekvés, hogy az anyanyelvű népiskolák mellett közép- és felsőfokú tanintézetekben a magyar legyen az oktatás nyelve. A 18. század végén kezdődő, és a reformkor időszakában felerősödő nyelvmozgalom szerves részeként jelentkeztek a magyar nyelv iskolai tanításáért és az iskolai oktatás magyar nyelvűségéért vívott küzdelmek. A magyar oktatási nyelvért folytatott küzdelem szorosan összefügg a tankönyvek nyelvének kérdésével is, hiszen ezek voltak azok az évek, amikor a latin és német nyelvű tankönyvek mellett egyre nagyobb számban jelentek meg alsó – és középszintű iskoláinkban a

felvilágosodás szellemétől megérintett, új tudományos ismereteket közvetítő magyar nyelvű tankönyvek.

Mint az oktatásügy egésze vonatkozásában, úgy a hazai tankönyvkiadás területén is alapvető változásokat hozott az 1777-es Ratio Educationis, melynek 201.§-ának előírása úgy rendelkezett, hogy az összes hazai iskolákban használatos hivatalosan előírt tankönyvek kiadásának monopóliuma a Budára helyezett egyetem nyomdájáé. „Ez a nyomda úgynevezett kizárólagossági jogot élvez mindazoknak a könyveknek a kinyomtatására, amelyeket Magyarország és társult országainak iskoláiban használatra elrendeltek”⁴ – szögezi le a dokumentum. A Ratio Educationis állami felügyelet alá vonta és egységesíteni kívánta a magyar iskolarendszert, és ennek az egységesítési törekvésnek volt jelentős eszköze az egységes, központosított tankönyvkiadás. Az Egyetemi Nyomda e tankönyvkiadási monopóliuma tehát azt jelentette, hogy ez a nyomda jogosult a Ratio Educationis által előírt tankönyvek kinyomtatására és terjesztésére. Más, nem a Ratio által előírt tankönyveket azonban bárki nyomtathatott és terjeszthetett. Így a protestánsok, akik nem fogadták el a Ratio Educationis előírásait, iskoláikban a saját tankönyveiket használták. Később az 1790/91. évi 26. törvény a protestánsok saját tankönyvhasználatának jogosultságát is kimondta.

A 18. század utolsó harmadában mind a katolikus, állami felügyelet alatt álló iskolákban, mind pedig a protestánsok tanintézeteiben számos új tankönyvet vezettek be. Nagyszabású tankönyvkiadási program vette kezdetét, mely az oktatás egyes területein és szintjein jelentős színvonal emelkedést is eredményezett. A korszakban bukkantak fel olyan kiemelkedő tankönyvíró egyéniségek, akiknek munkáiból generációk tanultak. Révai Miklós, Molnár János, Pray György, Márton István, Budai Ézsaiás nemcsak tudományos munkáikkal, hanem tankönyveikkel is hozzájárultak a felvilágosodás eszméinek széles körben történő terjesztéséhez.

Mi jellemzi a 18. század utolsó harmadában megjelent magyar nyelvű tankönyveket? A tankönyvek szerzői, bár sokuk tanárként is működött, koruk elismert tudósai, írói voltak, akik nem tekintették méltóságukon aluli feladatnak a tankönyvírást. A korszakban még nem vált szét a tankönyv és a tudományos kézikönyv műfaja, a legtöbb – a középszintű iskolában – tankönyvként használt mű egyben tudományos kézikönyv is volt. A szerzők jól ismerték a korabeli Európa tanintézeteiben használatos latin és nemzeti nyelvű tankönyveket. Ezek mintájára szerkesztették meg a hazai iskolákban bevezetni kívánt új tankönyveket, mégpedig oly módon, hogy az adott tudományszak teljes leíró jellegű összefoglalását adták anélkül, hogy a tekintettel lettek volna a tankönyvet használó korosztály életkori sajátosságaira. Gondolatmenetük, feldolgozási módjuk, nyelvük, nem gyermekeknek, hanem felnőtt embereknek szólt. A tankönyvszerzők ekkor úgy gondolták, hogy a középszintű iskolák tanulóit, a 10–16 éves ifjakat „komoly” tudományokra kell oktatni. Az anyagból nem szelektáltak, teljességre törekedtek. A könyvek igen nagy tényanyagot öleltek fel, de ezt, éppen a tudományosság és a tanulhatóság szempontjait figyelembe véve logikus és világos szerkezetben közölték. Tipográfiaiailag is kiemelték és elkülönítették a fő- és alfejezeteket, sőt ezeken belül római és arab számokkal, paragrafusokkal jelezték az egyes logikai egységeket.

Mivel a tankönyvek egy tudományszak teljes anyagát tartalmazták, meglehetősen terjedelmesek voltak. (Nem volt ritka a korszakban a három-ötszáz oldalas tankönyv sem.) A legtöbb tankönyv nem egy-egy osztály számára készült, hanem egy iskolatagozat, iskolaszint számára. Anyagukat nem egy, hanem több tanév alatt kellett elsajátítani.

A tankönyvek formátuma a maiaknál kisebb volt, 11×18,5 cm. Nyomdatechnikai kivitelezésük általában igénytelen, a sárgás-szürkés papírra apró betűkkel, sűrű sorokban nyomtatták a szöveget. Kevés könyv tartalmazott szemléltető ábrákat.

A következő évtizedek során lassan szétvált a tudományos szakkönyv és a tankönyv műfaja, a tankönyveket egyre inkább igyekeztek a tanulók szükségleteihez, életkori sajátosságaihoz igazítani. A reformkori tankönyvszerzők túlnyomó többsége gyakorló pedagógus volt.⁵

Ezekben az években születtek meg az első tankönyvekről szóló elméleti jellegű írások is. Matuskovich József⁶ bencés szerzetes tanár 1842-ben jelentette meg tanulmányát *A magyar iskolakönyvek ügyében* címmel az *Athenaeumban*.⁷ Örömmel ír arról, hogy az élet minden területén egyre inkább tért hódít a magyar nyelv. Úgy látja, hogy ha a tankönyvek is magyarul íródnának, az nagy mértékben elősegítené a már megindult folyamatot. Jó magyar nyelvű tankönyvek azonban nincsenek, ezért azt javasolja, hogy az állam írjon ki nyílt pályázatokat a tanárok számára tankönyvek írására, illő díjak felajánlásával. A tankönyvpályázatok legyenek jellegűek, és a bírálók az adott tudomány szak jeles művelőiből, illetve az adott tantárgyat oktató legkiválóbb tanárokból kerüljenek ki. A szerzetesrendek előljárói pedig „a jelesebb tehetségű” tanároknak „kötelességükké tehetnék” a tankönyvírói munkát. Ezeket a tanárokat aztán egy időre mentesíthetnék a tanítás alól, ellátnák a munkához szükséges szakirodalommal, így gyorsan elkészülhetnének az olyannyira szükséges magyar nyelvű tankönyvek.

1845-ben jelent meg a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban A czélszerű iskolai kézikönyvek szükségese s mikénti szerkesztése* címmel egy tanulmány, melynek szerzője Homolay Endre református kollégiumi tanár volt.⁸ Cikkének első részében bemutatja a korabeli iskolák tankönyvhasználati szokásait. „Vessünk pillanatot, ha úgy tetszik, nagyobb tanodáink tanító-termeibe: itt az egyik oktató diktál, társa iskolán kívül íratja le tanítványaival füzeteit, a harmadik egy vagy más tudományban használ ugyan kézikönyvet, de ezt minden általa előadandó tanulmányra ki nem terjesztheti; miért? erre könnyű a felelet: mert hol nem vetettünk, ott nem arathatunk; hol nincs czélszerű kézikönyv, ott kézikönyv szerinti oktatás nem gondolható.” A szerző szerint a leírt helyzet az általános, és ebből ered jó néhány további súlyos probléma. Ha a tanár maga diktálja le tanítványainak a tankönyvszöveget, akkor – „a holt betűkkel vesztegetjük drágaságoknál drágább időnket”; ha viszont házi feladatként adja a tanár az iskolai órán később feldolgozandó tananyag előzetes lemásolását, akkor „olgy tetemes hibák csúsznak be azokban, hogy a tanítvány – kivált ha tizediktől vagy huszadiktól írta le tanulmányait – hibásai írott szók és mondások tömkelegéből ki vergődni nem tud...” Az egyetlen megoldás a jó tankönyv. De milyen legyen a „czélszerű kézikönyv”, mi legyen a tartalma, és milyen módszerrel legyen feldolgozva?

A jó tankönyv „a tudomány alapvonalait rajzolja”. De ez nem elég, mert a tankönyv nem önmagában tölti be funkcióját, hanem a tanár közreműködésével: „Az illető oktató – belátása s ügyessége szerint – ahhoz csatolt fölvilágosító, a tudományt részleteiben fejtegető magyarázatot előszóval terjesszen tanítványai elébe.” így, a tanár előszóbeli magyarázatai nyomán teljeseedik ki a tankönyv igazi funkciója: ily módon „a holt betű nem tartandja fogva a tanulót, meg nem szegi magasba emelkedő szellemi szárnyait; de ellenkezőleg, a tudományt megkedveltetvén vele, elevenítendő lelkét, szabadabb és biztosabb mozgást engedend azon ország felé, mellyből a széliek vétetett, mellyben a szellem leli hazáját.”

Tanulmánya második részében Homolay Endre erre a kérdésre keresi a választ: „Ha igaz, hogy a célszerű kézikönyvek az alapos oktatáshoz szükségesek, hogy lehetne azokra szert tennünk, ezeknek szerkesztésében célhoz vezető eszközöket választanunk?” A szerző majdnem pontosan azt javasolja, mint három évvel korábban katolikus tanártársa. A protestáns kollégiumi tanárok egyházkerületi gyűlések alkalmával terjesszék a jelenlévők elé a szükséges tankönyvek listáját, s kérjenek jelentkezőket e könyvek megírására. Az a tanár vállalkozzon erre a munkára, „ki arra hívva érzi magát”, s annak a tankönyvnek a megírását „vállalja föl”, amellyel „tudományos pályáján leginkább foglalatostokodék, melynek – lényegébe hatolva – szellemét fölfogta, azt részleteiben is ismeri”. A tankönyvek elkészült kéziratai azután „illető megvizsgálás végett adassanak az e végre kinevezendő bíráló választmánynak által, mely a jövő gyűlés alkalmával adja be eziránti véleményét”. De egy másik megoldást is ki lehetne próbálni: „vagy ha jobbnak találtatnék, közöltessenek a kéziratok a kerület oktatóival, bírálat és véleményadás végett”. Az ily módon a szerzők egyetértésével és jóváhagyásával véglegessé formált kéziratot „ki kell nyomtatni s az egyházkerület iskoláinak megfelelő osztályaiba be kell vezetni, célszerű használás végett.”

Egyes megjelent tankönyvbírálatokban is olvashatunk rövidebb-hosszabb eszmefuttatásokat tankönyvelméleti kérdésekről is. Szontagh Gusztáv például egy tankönyvbírálatában kifejti⁹, mennyire más követelményeket kell támasztani egy tudományos művel és egy tankönyvvel szemben. A tudományos kézikönyv esetében követelmény, hogy az figyelembe vegye a legújabb eredményeket, hogy részletesen és kimerítően szóljon az adott tudományterületről. A tankönyv célja azonban más –vallja a szerző. „Az oktatás tárgyai tömérdekek, az idő rövid, az iskolában tehát nem lehet mindent tanulni, elég ha ott művelődésünk alapja vettetik meg, mellyen azután az önművelés tovább építhet.” A tankönyvnek tehát csak az adott terület legalapvetőbb tudnivalóit kell magába foglalnia, de azt „világos rendben és előadással. Alaposnak kell lennie, de nem az érthetőség rovására.” A tanár feladata, hogy a tankönyv szövegét kiegészítse, figyelembe véve tanítványai életkorát, érdeklődését és szükségleteit. Ezeket a ma is helytálló tankönyvelméleti megállapításokat különböző megfogalmazásokban számos reformkori ismertetésben és bírálatban megtalálhatjuk.

A felvilágosodás korában lapjaink, folyóirataink sok tankönyvről közöltek hosszabb-rövidebb ismertetést, méltatást, de ezekben kevés volt a valódi bírálat, inkább ismertetésnek tekinthetők. Mégis nagy szerepe volt ezeknek a közleményeknek, hiszen az ország egymástól távol eső vidékein lévő iskolák tanárai a nyomdák katalógusain kívül többnyire csak ezekből az újsághírekből értesülhettek az elkészült munkákról, azok áráról, és csakis így rendelhették meg az új könyveket. Az ismertetések kiemelték a könyvek erényeit, de a hibákról ritkán szóltak.

A reformkor időszakában egyre több magyar nyelvű tankönyv jelent meg, az ezekről szóló hírlapi- és folyóirat tudósítások száma is emelkedett. Jelentős változás azonban az, hogy míg korábban csak ismertették a lapokban a tankönyveket, az 1820-as 30-as évektől kezdve egyre inkább jellemzővé vált a valódi, mai értelemben vett, a könyv tudományos és pedagógiai vonatkozásaira is kiterjedő tankönyvkritika.

Érdemes a hazai tankönyvkritika fejlődését néhány példán keresztül bemutatni.

Bár a népoktatással nagyon sok, és nagyon sokféle sajtóközlemény foglalkozott, konkrét népiskolai tankönyvekről szóló érdemleges ismertetések, bírálatok nem jelentek meg a felvilágosodás korában. A reformkorban azonban a megjelent új ABC és olvasó könyvek közül egy-egy felkeltette a sajtó figyelmét. Ismertetés jelent meg Warga

János nagykörösi professzor 1837-ben Budán megjelent *Fali abc és olvasótáblák*,¹⁰ valamint a Pesten, 1838-ban napvilágot látott *Kézi ABC és elemi olvasó könyvecske*¹¹ című munkáiról. A recenzensek kiemelik, hogy „temérdek ABC-k” jelennek meg, de a legtöbb sem „a neveléstan elveit”, sem pedig a korszerű „methodica” előírásait nem követi. Warga munkái e tekintetben kivételek, a hangoztatás ekkoriban újnak számító módszerén alapulnak, melynek segítségével, sokkal könnyebben és gyorsabban lehet a gyermekeket megtanítani olvasni, mint a korábbi elavult módszerekkel. A recenzensek kiemelik, mennyire fontos az ABC-s könyvek esetén a szép tiszta nyomtatás és az olcsó ár, és mivel Warga könyvei minkét kívánalomnak eleget tesznek, melegen ajánlják a köteteket a tanítóknak és a szülőknek.

Míg a népiskolai tankönyvekkel általában nem, vagy csak elvétve foglalkozott a korabeli magyar sajtó, addig elmondhatjuk, hogy a középszintű iskolák számára írott tankönyvekről szóló, terjedelmes és részletes híradások gyakran voltak olvashatók a lapokban. A tudósításokat maguk a szerzők, vagy a lapok szerkesztői írták, akik a kiadóktól vagy levelezőiktől értesültek az új könyvek megjelenéséről. A számos közlemény közül ezúttal csak azokkal foglalkozunk, melyek már a megjelenéskor felismerték a tankönyv tudományos és pedagógiai értékeit, és amelyek esetében a későbbi kiadások igazolták a lapok első, pozitív reflexióit.

Hazánkban az első, a latin nyelv grammatikáját magyarul tartalmazó tankönyv Márton István pápai professzor 1792-ben, Győrben megjelent munkája volt¹². Az elkészült, de még ki nem nyomtatott könyvről 1792. augusztus 24.-én tudósítás jelent meg a bécsi *Magyar Hírmondóban*¹³ a szerző tollából. Márton részletesen ismerteti tankönyvét, bemutatva annak új vonásait is. Nézete szerint könyvéből „mind a Tanítók, mind a Tanulók minden tzeljokot a Deák Nyelv értelmesen, könnyen s hasznosan lehető tanításában s tanulásában” elérhetik. A leglényegesebb változás a korábbi latin tankönyvekhez képest az, hogy itt „a Grammatika és Syntaxis” magyarul olvasható. A kötet utolsó része „Deák –Magyar szótár”-t tartalmaz. A „húsz árkus” hosszúságú mű ára 40 kr, és minden tizedik példányt ingyen kapja a megrendelő iskola. A szerző azzal is megnyugtatja a leendő megrendelőket, hogy ha valaki „a Munka eránt való reménységben meg tsalattaik” vagyis nincs vele megalégedve, attól a szerző „jó szívvel” visszavásárolja a tankönyvet.

A mű igen sikeresnek bizonyult, éppen azért, mert az idegen nyelv nyelvtanát magyarul magyarázta. A kinyomtatott példányok két év alatt elfogytak, így a szerző 1794 májusában a *Magyar Kurír* hasábjain hírt adott a készülő átdolgozott kiadás megjelenéséről.¹⁴ Az új kiadásban bizonyos dolgokat változatlanul hagyott. „Az egész systemát, melly volt az első kiadásban meg hagytam, azaz mind a deák beszélgetések után tett követő példákat, mind a deák Grammaticát, mind a szó- tárt meg tartottam.” írja. Azonban némi változtatásra is szükség volt, mert a tanítási tapasztalat ezt kívánta. Legfontosabb változtatás az, hogy a szerző „sok kifejezéseket magyarosabbakká” tett. Emellett „a Magyar helyes írás (Orthographia) közönségesebb reguláit” is közölte a könyvben, hogy pontosabb eligazítást nyújtson a tanulóknak ezzel kapcsolatban. Hogy a kiejtés tanulását segítse, „a deák beszélgetésekben a szók eleibe a hang jeleket (Accentus)” is kitette, „hogy a gyenge gyermekek kitsiny koroktól fogva a szép hangzatra könnyebben reá szoktathassanak.” Míg az első kiadásban a tanár munkáját a szerző 37 oldalnyi módszertani értekezéssel segítette, ebben a kiadásban már 80 oldalra rüg ez a rész, melyben a lap tudósítása szerint „az adatik elő, mint kellyen a gyermekekkel a deák nyelv tanításában az olvasástól fogva a Syntaxisig értelmesen,

könnyen s leg nagyobb előmenettel bánni.” Márton István annak a véleményének is hangot ad, hogy csakis akkor lehet sikeresen oktatni a latin nyelvtant, ha a tanuló már tisztában van a magyar nyelvtan szabályaival. „Annak, aki a gyermekeket deák nyelvre akarja tanítani, legelőször is Tanítványaait az egész magyar grammatikára meg kell tanítani.” Annak ellenére, hogy a könyv jóval hosszabb lesz az előzőnél, az ára „még alább szállíttatik és csak 34 kr. lessz” – nyugtatja meg a leendő vevőket a szerző. Az *Új deák rudimenta*¹⁵ címen híressé, és igen népszerűvé vált könyvet 1806-ban, 1813-ban, 1817-ben, 1822-ben, 1825-ben és 1835-ben ismét kiadták.

A reformkorban, 1838-ban jelent meg egy kitűnő, a kor tudományos színvonalán álló tankönyv, a pápai református kollégium tanárának, Tarczy Lajosnak tollából, *Természettan* címmel. Jókai, aki Tarczy tanítványa volt, a következőket írja: „Tarczy Lajos volt a legkitűnőbb tanár a főiskolában. Ő magyarázta a természettant és a felsőbb mathesist... Tankönyve ma is használható... Hát még az előadása! Azt élvezet volt hallgatni. Ő maga megteremtette a főiskola phisicum–museumát, s experimentációi büvészestélyek számba mentek.”¹⁶ E kiváló tanár tankönyvéről a *Figyelmezőben* jelent meg ismertetés.¹⁷ A recensens a tankönyv legnagyobb érdemének azt tartja, hogy a fizikai jelenségeket „a mathesis vállalaira támaszkodva” tárgyalja. Kiemeli, hogy a szerző törekedett arra, hogy e „tudománynak a haladás jelen lépcsője szerint” írja meg tankönyvét, vagyis hogy a legújabb tudományos eredmények is megjelenjenek a munkában. A hőtani, fénytani és elektromosságtani fejezetekben érvényesül a jó tankönyvek legfontosabb kritériuma, a „helyes rend és a világos magyarázat.” A tankönyv szép és érthető magyar nyelvét is dicséri a bíráló.

A tankönyv második kötetének megjelenése, mely vegytani és mechanikai részeket tartalmaz, 1840-ben komoly sajtóvitát eredményezett a *Figyelmező* hasábjain. Hosszú, több részes ismertetés és bírálat jelent meg a műről előbb Csécsi Imre¹⁸ debreceni, majd Warga János, nagykőrösi református kollégiumi tanárok tollából, melyekre Tarczy válaszolt.

Csécsi Imre, bírálatának¹⁹ elején jelzi, hogy tankönyvek esetén – melyből ifjak generációi tanulnak – különösen fontos a tudományos szempont. Egy természettudományi tankönyvben nem szerepelhet egyetlen téves adat, egyetlen helytelen értelmezés sem. Ezért igen aprólékos részletességgel veszi sorra a vegytani rész hibáit, és felszólítja a szerzőt, hogy azokat javítsa ki, és tegye közzé egy új kiadásban.

Warga János Tarczy *Természettanának* mindkét kötetéről, és a hozzájuk kapcsolódó *Népszerű égrajz* című tankönyvről is szól részletes, több folytatásban megjelent bírálatában.²⁰ Az igen alapos, tartalmi és stilisztikai kérdésekre is kitérő bírálat célja csakis a javítás szándéka – írja Warga. Elismeri, hogy nagy szükség van új és jó természettudományi, köztük fizikai, kémiai, csillagászati tankönyvekre. Természetes, hogy a hazai szerzők külföldi minták nyomán állítják össze tankönyveiket. Azonban nagyon fontos, hogy ne csak átvegyék, hanem át is dolgozzák ezeket a munkákat, saját tanítványaik szükségletei szerint. Elismeri, hogy Tarczy „e tárgyhoz kitűnő tárgyismerettel nyúlt”, hogy munkájában „helyes rendszert” követett, a tankönyv olyan ismereteket tartalmaz, melyek a tudomány akkori állása szerint teljességgel elfogadhatóak. Van benne ugyan kisebb tartalmi hibák, de ezek könnyen kijavíthatók, ugyanúgy, mint a stílus terén tapasztalható esetenkénti „homály és nehézkes előadás.” A bíráló feladata az, hogy rámutasson azokra a hibákra, melyet a szerző nem ismert fel. Sürgeti az újabb, immár hibáktól mentes kiadás megjelentetését.

Az említettekén kívül számos más tankönyvről jelent meg ismertetés, kritika a korabeli lapokban, melyekre már nem térhetünk ki. A fentiekkel talán sikerült azt érzékeltetni, hogy hazánkban a felvilágosodás idején és a reformkorban is mennyire fontos kérdés volt a magyar nyelvű tankönyvek megjelenése, hogy az akkoriban egyetlen, nagyobb tömegekhez eljutó információforrásnak számító hírlapok és folyóiratok milyen sokat foglalkoztak velük, ezzel is segítve népszerűsítésüket. A reformkorban azután megszületett a valódi, mai értelemben vett tankönyvkritika.

Jegyzetek

1. KOMENSKY, J.A.: *A könyvekről, az értelmi képzés fő eszközeiről*. Prága-Bp. 1970. 6. Idézi KARLOVITZ János: *Tankönyv elmélet és gyakorlat*. Bp. 2001. 3.
2. Vö. MÉSZÁROS István: *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Bp. 1989. 6.
3. A korszakra vonatkozó tankönyvtörténeti szakirodalomból: MÉSZÁROS István: *A két Ratio Educationis tankönyvei*. In. Uő: *i.m.* 62-95.; FEHÉR Erzsébet: *Magyar nyelvű tankönyvek 1777-1848*. Bp. é.n.; FEHÉR Katalin: *Magyar nyelvű tankönyveink és a sajtó a 18-19. század fordulóján*. = Magyar Könyvszemle. 1999. 3. sz. 314-327..Uő: *Első magyar nyelvű tankönyveink* = Könyv és Nevelés. 2000. 1. sz. 47-53. Uő: *Felvilágosodás kori illusztrált tankönyveink*. In.: *Orbis Pictus. A szemléltetés évszázadai*. Szerk. JÁKI László. Bp. 2000. 72-81.p.
4. *Ratio Educationis. Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta MÉSZÁROS István. Bp. 1981. 158.
5. Ekkor már nem jellemző a korábbi tendencia, hogy a tankönyvszerző, aki foglalkozására nézve tanár, egyben elismert tudós vagy író is. (Egy-egy kivétel azért akadt.)
6. MATUSKOVICH (Polykarp) József (1814-1871): szent Benedek-rendi áldozópap, alperjel. 1831-ben lépett a rendbe és teológiai tanulmányainak végeztével 1839-ben szentelték pappá. Ezt követően tanárként működött Nagyszombatban, Komáromban és Pannonhalmán.
7. MATUSKOVICH József: *A magyar iskola-könyvek ügyében*. = Athenaeum 1842. I. 27.sz.578-581.
8. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1845. 29. sz. 681-683. A tanulmányt ismerteti: FEHÉR Erzsébet: *i.m.* 195-196.
9. Figyelmező 1840. 12.sz. 177-182.
10. Figyelmező 1837. II. 103.
11. Figyelmező 1839. II. 765-766.
12. MÁRTON István: *Deák grammatika*. Győr, 1792.
13. Magyar Hírmondó (Bécs) 1792. augusztus 24. 304-306.
14. Magyar Kurír. 1794. május 13. 581-583.
15. MÁRTON István: *Új deák rudimenta vagy-is a deák nyelvnek első kezdete*. Győr, 1795.
16. JÓKAI Mór: *Az én iskolatársaim. Írások életemből*. Bp. 1960. 30-31.
17. Figyelmező 1838. 39.sz. 653-657.
18. Csécsi (Nagy) Imre (1804-1847) tanár, orvos, a Magyar Tudós Társaság tagja. Debrecenben tanult, majd Pesten és Bécsben orvostudományt hallgatott. 1837-ben orvostudorrá avatták. Debrecenben telepedett le, ahol orvosi gyakorlatot folytatott. 1839-től a kollégium ásvány-, növény- és vegytan tanára lett, az iskola számára ásványgyűjteményt alapított. Természettudományi cikkeket és tankönyveket publikált.
19. Figyelmező 1840. 13. sz. 193-201.; 14.sz. 215-219.
20. Figyelmező 1840. 15. sz. 229-234.;16.sz. 250-252...;18.sz. 278-285...; 20.sz.315-319...;21.sz. 327-335.

FEHÉR, KATALIN: School Textbooks and Textbook Criticism in the Age of Enlightenment and the Age of Reform in Hungary

In this article the author explores the age of enlightenment and the age of reform, two interesting and important periods in the history of Hungarian school textbooks.

It was at that time that the long tradition of Latin language textbooks came to an end. As a result of the Ratio Educationis Act a large-scale new textbook publishing programme followed, which in turn significantly improved the quality of education in certain areas. This period saw the emergence of some outstanding textbook writers who greatly contributed to the propagation of the ideas of the Enlightenment. The author outlines some common features of the textbooks of the period and she also gives an account of the first studies in Hungary about the theoretical background of textbook writing and the first textbook reviews appearing in the Hungarian press.

KATALIN FEHÉR: Lehrbücher, Lehrbücherkritik in Ungarn in der Zeit der Aufklärung und der Reform

Der Autor beschäftigt sich in seinem Aufsatz mit der interessanten und bedeutenden Epoche der Geschichte der ungarischen Lehrbücher, mit dem Zeitabschnitt der Aufklärung und der Reformzeit, als die langzeitige Tradition - die fast ausschließliche lateinsprachige Lehrbücher - abbrach. Nach der Ratio Educationis nahm ein groß angelegtes Lehrbuchausgabeprogramm seinen Anfang, wodurch auf einigen Gebieten und Stufen der Bildung auch das Niveau anstieg. In diesem Zeitalter tauchen hervorragende Persönlichkeiten auf dem Gebiet des Lehrbücherschreibens hervor, die auch durch ihre Lehrbücher zur Verbreitung der Ideen der Aufklärung beigetragen haben. Der Aufsatz führt die gemeinsamen Eigenschaften der Lehrbücher dieser Epoche, die ersten Schriften über Theorie des Lehrbücherschreibens vor, und analysiert die in der Presse erschienenen Lehrbücher-Rezensionen.